

Hrvati na mletačkom otoku Muranu (XIV-XVII. stoljeće)

Na osnovi izvora iz mletačkoga Državnog arhiva (oporuke) prikazuje se vremenski okvir (XIV-XVII. stoljeće) hrvatskih doseljavanja na Murano, određuje matično podrijetlo useljenika, način njihova bilježenja, mjesta stanovanja i zastupljenost u pojedinim zanimanjima. Razmatra se svakodnevni život, obiteljske i prijateljske veze te odnos doseljenika sa vjerskim ustanovama. Posebna pozornost pridaje se djelovanju istaknutih hrvatskih staklarskih obitelji (Ballarin, Dragan).

Murano – otok koji je svjetsku slavu stekao višestoljetnom staklarskom proizvodnjom – ubraja se (uz Burano, Torcello, Giudeccu, S. Giorgio Maggiore i Chioggia) u najpoznatije otoke mletačke lagune. Smješten u neposrednoj blizini grada na lagunama (nasuprot četvrti *Fondamente Nuove*), Murano je – zahvaljujući prirodnim pogodnostima za naseljavanje i život – napučen venetskim izbjeglicama sa *Terra ferme* već u prvim desetljećima seoba narodâ na sjevernotalijansko područje. U ranome srednjem vijeku poznat pod nazivom *Amurianum*, otok je zarana u sklopu mletačkoga dukata stekao autonoman status. Već potkraj 13. stoljeća ustrojena su temeljna tijela otočne uprave – načelnik (*podestà*) te Veliko i Malo vijeće (*arengo maggiore, arengo minore*). Izvorne muranske obitelji upisane u Zlatnu knjigu (*Libro d'oro*) uživale su posebne povlastice, među kojima je bila najvažnija da je mletački plemić mogao oženiti kći jednoga muranskoga staklara, a da pritom potomstvo ne izgubi plemićki naslov. Gospodarska podloga Murana i njegovih žitelja zasnivala se na razvijenoj i svestranoj proizvodnji staklenih predmeta. Isprva je staklarstvo bilo rašireno na širem području mletačke kopnene i otočne okolice, ali je – poradi čestih požara koji su u više navrata opustošili gradske četvrti – cjelokupna proizvodnja stakla 1291. trajno premještena na Murano. Ondje je, vremenom, nastala četvrt majstora staklara koji su svoje radionice podigli uz kanal Sv. Stjepana (*Rio di S. Stefano*), kasnije nazivan *Fondamenta dei Vereri*. Početkom 14. stoljeća Murano postaje sjedište brojnih majstora čija je temeljna djelatnost povezana uz proizvodnju i ukrašavanje staklenih proizvoda. Tijekom 14. a poglavito u 15. stoljeću, u muranskim radionicama nastaju prepoznatljiviji i samo njima svojstveni proizvodi, jedinstveni u čitavoj Europi. Istodobno se kao vodeća obitelj, čiji će potomci do danas zadržati primat u muranskom staklarstvu – izdvaja domaća obitelj Barrovier. Godine 1441. reformira se stari Statut iz 1271. godine (nazvan *Capitulare de fiola-*

riis) te dobiva naziv *Mariegola dei verieri de Muran*. Njime se djelomice potvrđuju stare odredbe, ali se – u skladu sa novim potrebama i napretkom staklarstva – unose promjene u ustroj i rad tamošnjih majstora. Prema vrstama poslova u proizvodnji stakla, muranski su majstori bili podijeljeni u pet temeljnih skupina: *fiolieri* (izrađivači staklenih dugmadi), *cristalleri* (izrađivači predmeta od kristala), *margariteri* (izrađivači raznobojnih staklenih perli zvanih *margarite*), *specchieri* (izrađivači ogledala) i *stazioneri* (trgovci staklenim proizvodima). U to se vrijeme u muranskim radionicama izrađuju staklene ploče namijenjene ukrašavanju okvira u crkvama, poboljšava kakvoća sirovina te stvaraju prve imitacije (tzv. *vetro calcedonico*). Najveći uspjeh muranskog staklarstva je primjena kristala u proizvodnji, čije će umijeće obrade pronijeti slavu tamošnjih umjetnika širom Europe.¹

Od najranijih početaka muranske staklarske proizvodnje, u vrelima se izrijeком spominju nemletački, ispočetka talijanski, a kasnije brojčanim udjelom sve zapaženiji hrvatski majstori. Osim majstora u raznim obrtničkim vještinama izravno vezanim uz staklarsku proizvodnju, na otoku će obitavati i zapažen broj hrvatskih iseljenika usmjerenih na neke druge vidove svakodnevnoga života i djelovanja (pomorstvo, brodarstvo, duhovna zvanja). Hrvatski su se useljenici brzo prilagođavali novoj sredini, s vremenom dobivali status punopravnih muranskih građana (ponajprije staklarski majstori) i uspijevali ishoditi dozvole za samostalno obavljanje obrtničkih djelatnosti. Neki od njih dali su važan prinos razvoju mletačkog i muranskog staklarstva te su nezaobilazna sastavnica u proučavanju umjetničkih veza i prožimanja između dvije jadranske obale.

Problematika doseljavanja i prisutnosti Hrvata na otoku Muranu obrađivana je u domaćoj i stranoj (poglavito talijanskoj) historiografiji isključivo u sklopu proučavanja djelovanja istaknutih hrvatskih staklarskih umjetnika te su stoga drugi – također istraživačke pozornosti vrijedni podaci o tamošnjoj hrvatskoj useljeničkoj skupini – redovito ostajali zanemareni. U monografijama i pojedinačnim studijama koje su se bavile poviješću muranskoga staklarstva od hrvatskih je majstora najviše pozornosti pridavano Splićaninu Jurju Ballarinu. Na osnovi izvornih arhivskih vrela, Ballarinov je životni put podrobno ocrtao vrstan proučavatelj muranske umjetnosti Luigi Zecchin u djelu *Vetro e vetrai di Murano* te u brojnim pojedinačnim studijama i priložima.² Od drugih proučavatelja muranskoga staklarstva, podatke o Ballarinu moguće je pronaći u djelima C. A. Levia, G. Mariachera, A. Gasparetta, R. Barovier-Mentasti i drugih autora.³ Važni podaci o obitelji Ballarin sa-

¹ O povijesti Murana i muranskoga staklarstva vidi temeljna djela: C. A. Levi, *L'Arte del vetro in Murano e i Baroviero*, Venezia 1865; V. Zanetti, *Guida di Murano e delle celebri sue fornaci vetrarie, corredata di note storiche*, Venezia 1866; B. Cecchetti, *Delle origini e dello svolgimento dell'arte vetraria murese*, Venezia 1872; A. Santi, *Origine dell'arte vetraria in Venezia e Murano*, Venezia 1914; G. Lorenzetti, *Murano e l'arte del vetro soffiato*, Venezia 1953; Isti, *Venezia e il suo estuario, Trieste 1974*, 803-818; L. Zecchin, *Appunti di storia vetraria muranese*, Venezia 1957; Isti, *Nuovi appunti di storia vetraria muranese*, Venezia 1958; Isti, *Vetro e vetrai di Murano*, sv. III, Venezia 1987-1990. (dalje: Zecchin I-III); A. Gasparetto, *Il vetro di Murano (dalle origini fino ad'oggi)*, Venezia 1958; G. Mariacher – M. Causa, *Vetri meravigliosi*, Milano 1966, 1972; H. Tait, *The Golden Age of Venetian Glass*, London 1979; F. Brunello, *Arti e mestieri a Venezia nel Medioevo e nel Rinascimento*, »Studi e testi Veneziani«, sv. 8, Vicenza 1981, 17-30; R. Barovier-Mentasti, *Il vetro veneziano*, Milano 1982; A. Dorigato, *Il Museo vetrario di Murano*, Milano 1986.

² Zecchin I, 57-59, 202-206, 235-236; Zecchin II, 83, 159-167, 276, 348; Zecchin III, 81-85, 203, 378-379; isti, *Giorgio Ballarin all'insegna del San Marco*, Vetro e silicati, god. XI, br. 64, Venezia 1967, 27-30; isti, *Una fornace muranese: all'insegna dell'Angelo*, ibid., br. 62, 24-26.

³ C. A. Levi, nav. dj., 23-30, 47-48; A. Gasparetto, nav. dj., 80, 155-156; R. Barovier-Mentasti, nav. dj., 48, 50, 57, 67-68, 86; G. Mariacher, *L'Arte del Vetro*, Verona 1954, 57-58.

držani su i u monografijama o povijesti Murana, poglavito onima koje obrađuju tamošnje umjetničke spomenike.⁴ U svim navedenim djelima redovito se ističe splitsko podrijetlo Jurja Ballarina i veze sa ostalim hrvatskim umjetnicima u Muranu te iznose osnovni podaci o njegovu životu, kao i o najistaknutijim potomcima. U hrvatskoj historiografiji podaci o Jurju Ballarinu sadržani su u enciklopedijskim i leksikonskim tekstovima te u pojedinim radovima koji se bave proučavanjem hrvatsko-mletačkih povijesnih i umjetničkih veza.⁵ Osim Jurja Ballarina i njegovih potomaka, drugo istaknuto ime muranskoga staklarstva hrvatskoga podrijetla pripada dalmatinskoj obitelji Dragan (Drago). Kako je njihovo djelovanje bilo ograničeno samo na dva pokoljenja, podaci o njima uglavnom su istovjetni i sažeti.⁶ Osim o obiteljima Ballarin i Dragan, kojima su se talijanski i hrvatski istraživači ipak nešto detaljnije pozabavili, ostali – mahom manje poznati hrvatski majstori i obrtnici na Muranu – spomenuti su samo usputno i navode se samo sažeti podaci o njihovom životu i djelovanju.⁷ Svi navedeni historiografski prinosi odnosu se na umjetnike i majstore povezane sa muranskim staklarstvom. U nekoliko radova spominjem i ja Hrvatske useljenike na Muranu.⁸

Ovaj rad je zasnovan na građi iz mletačkoga Državnog arhiva (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV), poglavito iz fonda bilježničkih oporuka (*Notarile testamenti*, dalje: NT).

Baš u vremenu kojim se bavi ovaj rad (14-15. stoljeće) iseljavanja Hrvata na drugu obalu Jadrana su najintenzivnija. Nazočnost Hrvata na Muranu zabilježena je već u izvorima već u prvim desetljećima 14. stoljeća, raste tijekom 14. i 15. stoljeća, a najvišu razinu dostiže u prvoj polovici 16. stoljeća. Potkraj 16. useljavanje opada te je u 17. stoljeću na Muranu zabilježen mali broj trajno nastanjenih Hrvata. Ukupno promatrajući, hrvatsko naseljavanje Murana djelimice se podudara sa općim trendom hrvatskih prekojadranskih iseljavanja. Usporedna raščlamba pokazuje kako je brojčano veći udio Hrvata na Muranu (već po-

⁴ L. Vianello, *Una gemma delle lagune*, Venezia 1903, 146-151; R. Vianello, *Murano. La sua grande storia ed i suoi grandi uomini*, Venezia 1964, 72-73; V. Zanetti, nav. dj., 38-39.

⁵ Djelovanje J. Ballarina ukratko spominje C. Fisković u radu *Hrvatski umjetnici u Mlecima*, »Mogućnosti«, god. III, sv. 1, Split 1956, 24. U leksikonskim i enciklopedijskim edicijama Ballarin je obrađen u *Hrvatskom biografskom leksikonu* (sv. I, Zagreb 1983, 398; tekst: J. Belamarić); *Likovnoj enciklopediji Jugoslavije* (sv. I, Zagreb 1984, 65; tekst: V. Han) i *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* (sv. I, Zagreb 1995, 48; tekst: redakcija). O Jurju Ballarinu i njegovim potomcima vidi moj sažeti prilog: *Ballarini. Hrvatska staklarska obitelj u Muranu*, »Matica«. Časopis Hrvatske matice iseljenika, god. XLVI, br. 10, Zagreb 1996, 32-33.

⁶ C. A. Levi, nav. dj., 46-47; R. Barovier Mentasti, nav. dj., 67; Zecchin I, 236; Zecchin II, 348-349; Zecchin III, 58-62; L. Čoralić, *Djelovanje obitelji staklarskih majstora Dragan iz Dalmacije u Muranu*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, sv. 33 (»Prijatelj zbornik«, sv. II), Split 1992, 39-50 (dalje: Čoralić 1992); *Hrvatski staklari u Muranu*, »Matica«. Časopis Hrvatske matice iseljenika, god. XLV, br. 11, Zagreb 1995, 52-53.

⁷ Zecchin III (poglavlje u suautorstvu sa V. Han: *Balcanici a Murano e muranesi nei Balcani*), 197-209; V. Han – L. Zecchin, *Presenze balcaniche a Murano e presenze muranesi nei Balcani*, »Balcanica«, sv. 6, Beograd 1975, 77-97; V. Han, *Slikari iz Dalmacije oslikavaju gotičko i renesansno staklo u Muranu*, »Balcanica«, sv. 13-14, Beograd 1982-1983, 341-353. (dalje: Han 1982-1983).

⁸ L. Čoralić, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, »Radovi Zavoda za hrvatsku povijest«, sv. 26, Zagreb 1993, 47, 51; *Zadrani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, »Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadruku«, sv. 35, Zadar 1993, 74; *Dubrovčani u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, »Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku«, sv. 32, Dubrovnik 1994, 23; *Splićani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Božić-Bužančić zbornik, »Grada i prilozi za povijest Dalmacije«, Izdanja Povijesnog arhiva u Splitu, sv. 12, Split 1996, 118-119; *Zagrepcani u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću*, »Iz starog i novog Zagreba«, sv. VII, Zagreb 1996, 22, 24.

četkom 14. stoljeća) zabilježen mnogo ranije nego što je to slučaj sa naseljavanjem Mletaka i kopnene okolice (veći brojčani rast tek od druge polovice 15. stoljeća). Porast useljenika u 15. i 16. stoljeću sukladan je za oba hrvatska iseljenička odredišta, iako je u primjeru Murana primjetan raniji pad useljavanja (već od druge polovice 16. stoljeća). Najveće razlike prisutne su u 17. stoljeću – razdoblju tijekom kojega znatno opadaju hrvatske migracije u pravcu zapadnojadranske obale. Ipak, dok je trend smanjenja useljavanja u Mletke nešto polaganiji i postupniji, za Murano je izrazito drastično opadanje hrvatskoga iseljeničtva. Stoga se tijekom 17. stoljeća tragovi hrvatske nazočnosti na otoku Muranu sve više svode na pojedinačne primjere, a potpuno nestaje prepoznatljivost Hrvata kao useljeničke skupine.

Hrvati na Muranu zabilježeni su u mletačkim vrelima 14. stoljeća pod nazivima *Sclavo*, *Sclavus* ili *Sclavolino*. Pritom navedeni nazivi ne upućuju na mogući podložnički (ropski) status useljenika, već je riječ o općoj oznaci za useljenike sa širega područja istočnojadranske obale, a koja će se tijekom idućih stoljeća ustaliti pod imenom *Schiavoni*. U izvorima se uz osobno i očevo ime useljenika rijetko bilježi obiteljsko prezime. Iznimke se odnose samo na odvjetke uglednih muranskih staklarskih obitelji dalmatinskoga podrijetla – Ballarin i Dragan.⁹ Hrvatski useljenici koji su u vrelima navedeni općim oznakama *Sclavo*, *Sclavus*, *Schiavone*, kao i pripadnici spomenute obitelji Dragan, nemaju zabilježeno bliže matično podrijetlo. Primjeri drugih useljenika pokazuju kako je najveći broj Hrvata nastanjenih na Muranu podrijetlom iz onodobne Mletačke Dalmacije (iz Zadra, Nina i Splita te sa otoka Raba i Korčule) – krajeva koji prednjače u ukupnoj strukturi hrvatskih prekojadranskih iseljenika. Ima iseljenika i iz Hrvatskoga Kraljevstva (iz Zagreba, Senja i Modruša) te, iako u manjoj mjeri, sa područja Mletačke Albanije (iz Kotora, Herceg-Novoga, Risna, Budve i Bara). Iz ostalih hrvatskih krajeva (Istra, Dubrovačka Republika) useljavaju se tek pojedinci.

Hrvati na Muranu stanuju pretežno u župi (župa: *contrada, confinio*) S. Stefano – središnjoj četvrti obitavanja i rada djelatnika u staklarskoj proizvodnji. Druge muranske župe (S. Maria e S. Donato, S. Micheale) spomenute su u samo nekoliko primjera.

Zanimanja Hrvata trajno nastanjenih na otoku podijeljena su u nekoliko skupina. Najbrojniji su djelatnici zaposleni u staklarskoj proizvodnji (staklari, pomoćni radnici, oslikavači gotovih staklenih proizvoda i dr.). U skupinu »običnih«, neumjetničkih zanimanja i djelatnosti, ubraja se čitav niz hrvatskih iseljenika o kojima najviše podataka pružaju njihove oporuke. Iako je velik dio tih useljenika zabilježen bez navođenja temeljne profesionalne djelatnosti, raščlambom većeg broja spisa i korištenjem neizravnih podataka u oporukama, primjećujemo kako je nemali broj Hrvata na Muranu obnašao određena duhovna zvanja i crkvene službe. Tako se kao svećenik u crkvi S. Stefano na Muranu spominje Baranin Juraj, dok je (svjetovnu) službu priora tamošnjega hospitala S. Giovanni Battista obnašao Bartolomej Allegro zvan Sclavo.¹⁰ U vrelima se češće spominju i naše iseljenice – redovnice u muranskim samostanima S. Clara i S. Giacomo. Tek se u pojedinačnim slučajevima Hrvati spominju u pomorskim zanimanjima.

⁹ Splićanin Juraj dobio je pridjevnik Ballarin nakon što je doživio nesreću na poslu te poslije uvijek nespretno poskakivao (*ballare*). Obitelj Dragan, čije pblize podrijetlo nije poznato, spominje se i imenima *Drago*, *Dragano*, *Dragani* i *Dracano*.

¹⁰ ASV, NT, b. 190, br. 318, 1538; NT, b. 467, 11'-12', 1411.

Raščlamba oporuka ukazuje na raznorodnu društvenu strukturu i nejednake imovne mogućnosti doseljenika. Za razliku od Hrvata nastanjenih u Mlecima ili na susjednim otocima (Chioggia, Giudecca), Hrvati na Muranu imaju mnogo viši društveni standard i izrazitije gospodarske mogućnosti. Naime, pretežit dio iseljenika nastanjenih na širem području mletačke kopnene i otočne okolice ubraja se u srednji i niži društveni sloj (pučane), imaju malo novaca, a njihovi su poslovni dometi uglavnom ograničeni na uže mjesto stanovanja i obavljanje temeljne profesionalne djelatnosti. Nasuprot njima, žitelji na Muranu – poglavito oni koji su se bavili staklarskom djelatnošću i vremenom stekli status punopravnih građana – imali su mnogo povoljnije uvjete za stjecanje znatnije ekonomske podloge i priznatijeg društvenog statusa. Stoga se pripadnici istaknutijih obitelji staklara dalmatinskoga podrijetla (Ballarin i Dragan) ubrajaju u imućne, poslovnim vezama razgrnate te društvenim položajem u tamošnjem javnom životu vrlo ugledne muranske građanske obitelji. Znatnija ekonomska sredstva, a samim time i veći ugled u muranskoj zajednici, odlika su i nekih drugih hrvatskih naseljenika, pri čemu je redovito riječ o pojedincima koji na više načina sudjeluju u proizvodnji i ukrašavanju staklenih proizvoda. Oni koji nisu u staklarskom poslu, i na Muranu, većim dijelom pripadaju srednjem i nižem društvenom sloju (pučanima), imaju malo novaca i ograničen dometi poslovnih veza. U navedenoj kategoriji hrvatske useljeničke skupine iznimku predstavlja primjer Bartolomeja Allegra zvanoga Sclavo, priora hospitalia S. Giovanni Battista. U svojoj oporuci nabraja nekoliko svojih kuća, kao i znatne novčane svote koje namjenjuje članovima obitelji i vjerskim ustanovama.¹¹ Osim priora Bartolomeja, većim se novčanim svotama (preko 200 dukata) odlikuju i oporučni legati Elisabete, udovice barskog iseljenika Nikole.¹²

Podaci o životu obiteljske zajednice sadržani su u oporučnim spisima iseljenika. Prigodom određivanja izvršitelja (*comissarii*) posljednje volje, oporučitelji se poglavito obraćaju najbližim članovima obitelji i rodbini (supruga, suprug, roditelji, djeca, unuci, braća i sestre, nećaci, unuci i drugi rođaci) podjeljujući im pretežit dio dobara i imenujući ih glavnim nasljednicima imovine koja preostane nakon izvršenja legata. Najbližim članovima obitelji oporučno se daruju veće novčane svote, pokretna imovina (pokuštvo, odjeća, obuća, ukrasi i nakit), ali i – u primjeru darovatelja znatnijih imovnih mogućnosti – nekretnine (kuće) na Muranu.¹³ Osim darivanja najbližih, oporučitelji posljednjom voljom obdaruju i pripadnike šire rodbinske zajednice, namjenjujući im – u skladu sa ekonomskim mogućnostima – novčanu svotu i predmete pokretne imovine.

Jedan od pokazatelja svakodnevne komunikacije između pojedinih useljeničkih skupina jesu tzv. »mješoviti doseljenički brakovi«. U primjeru Hrvata na Muranu zabilježen je samo jedan međusobni »hrvatsko-hrvatski«¹⁴ te se prema toj sastavnici svakodnev-

¹¹ ASV, NT, b. 467, 11'-12', 1411.

¹² ASV, NT, b. 387, br. 401, 1575.

¹³ Bartolomeus Allegro dictus Sclavo: Item dimitto Lucie uxori et comissarie mee 2 domos in una qua habitat Marcus de Marci et in alia habitat Iacobus Berovier. Item dimitto Luca filio et comissario meo domum meum magnum in qui ad presens habitat. Item dimitto Donato nepote meo domum in quo habitat Iulianus Berovier. Item dimitto Lucie uxori mee domum et forno in vita sua et post morte volo quod dicta domo deveniat in predictum Lucam filium meum. Item dimitto Agnesine nepti mee filie olim Florentie filie mee 2 domos qua sunt in rivo, in una moratur Paulus Protocho et in alia moratur Peroninus Milioto et si ipsa morietur ante quem volo quod dicti 2 domos deveniant in Donatum nepotem meum (ASV, NT, b. 467, 11'-12', 1411.).

¹⁴ Antonia iz istarskoga grada Motovuna supruga je Dubrovčanina Dominika (ASV, NT, b. 467, bez br., 1411.).

noga života bitno razlikuju od hrvatskih useljenika nastanjenih na drugim mletačkim područjima. Većina hrvatskih iseljenika na Muranu sklapa brakove s tamošnjim (otočkim) žiteljima ili sa Mlečanima, a samo u jednom primjeru zabilježen je brak s pripadnikom druge useljeničke skupine.¹⁵

Prijateljske veze i poznanstva hrvatskih iseljenika nastanjenih u Mlecima ili na otočju sljedeći su nezaobilazan vid njihova životnog svakodnevlja. Oporuke naših iseljenika na Muranu ne bilježe izrazitiju povezanost pojedinih pripadnika hrvatske useljeničke skupine. Slabo izražena komunikacija i upućenost između hrvatskih useljenika na otoku još je jedna od dodatnih različitosti u usporedbi s Hrvatima na mletačkoj kopnenoj i otočnoj okolici, koji su – kako vrela izravno potvrđuju – tijekom svih stoljeća bili povezano mnogostrukim obiteljskim, prijateljskim i poslovnim vezama. Nasuprot navedenom, hrvatske oporuke bilježe česte i raznovrsne veze s domaćim (otočkim i mletačkim) žiteljstvom, ali i s doseljenicima iz drugih talijanskih gradova. Prijatelji i poznanici naših iseljenika poglavito se spominju u oporukama kao izvršitelji i svjedoci prilikom sastavljanja njihove posljednje volje, ali i kao obdarenici manjim novčanim svotama ili nekim dijelovima pokretne imovine. Riječ je o osobama koje također trajno borave na Muranu, istovjetnoga sa društvenog i imovinskog statusa, a najčešće se bave istim ili sličnim djelatnostima. Na poslijetku, u nekoliko primjera iz svakodnevlja naših iseljenika na Muranu, spominje se i kućna posluga. Zanimljiv je primjer zabilježen u oporuci Ivana Allegro iz 1411. godine u kojoj se izrijekom navodi zavisan položaj članova njegove kućne posluge. Oporučnim navodom Ivan Allegro određuje da se sluga (*famulo*) Bartolomeo oslobodi nakon što još pet godina provede kod njegova sina Stjepana te mu prigodom davanja potpune slobode daruje još pet dukata. Bez ikakvih obveza služenja drugim članovima obitelji, ali i bez dodatnog novčanog obdaranja, Ivan ostavlja slugi Battisti zapise (*carte*) kojima se potvrđuje njegov slobodni status. Oporučitelj spominje i sinovljevu služavku Martu te izrijekom navodi da je sa istim Stjepanom ostala trudna. Ostavlja joj tri dukata, a za dijete koje će se tek roditi određuje 50 dukata.¹⁶ Odredbe o podložničkom statusu kućne posluge zabilježene su i u oporuci Spličanina Jurja Ballarina koji služavki (*serva*) Marietti – nakon što iduće četiri godine služi u kući njegova sina – daruje potpunu slobodu.¹⁷

Povezanost s vjerskim ustanovama (crkve, samostani, bratovštine, hospitali) i duhovnim osobama (svećenici, redovnici, pripadnici laičkih redova) jedan su od najizrazitijih primjera višestruke prožetosti životnoga svakodnevlja između žitelja Mletaka i otoka Murana. Usporedna raščlamba oporučnih legata Hrvata nastanjenih u Mlecima i na Muranu svjedoči kako nedaleka udaljenost mletačkoga kopna i otoka nije nikada predstavljala vidljiviju zapreku učestaloj vjerskoj komunikaciji žitelja obaju susjednih područja. Prvi oporučni podatak u kojemu je iskazana povezanost pojedinca sa obližnjim vjerskim ustanovama odnosi se na određivanje mjesta posljednjega počivališta. Hrvati nastanjeni na Muranu određuju za mjesto svoje sahrane groblja tamošnjih crkava S. Chiara, S. Giovanni Battista, S. Pietro martire i S. Stefano, a u nekoliko primjera počivalište u grobnicama muranskih samostanskih crkava odabiru i hrvatski iseljenici koji žive u mletačkim gradskim župama. Prilikom navođenja mjesta pokopa doseljenici iz Mletaka i s Murana određuju obvezu

¹⁵ Marcolina, kći Marka Dragana, udovica je Zuana Marije Caleni sa Krete (ASV, NT, b. 158, br. 626, 1575).

¹⁶ ASV, NT, b. 1255, br. 100, 1411.

¹⁷ ASV, NT, b. 1191, br. 277, 1506.

služenja misa zadušnica koje će se održati neposredno nakon njihove smrti i tijekom određenog razdoblja. Poglavitito se spominju poznatije muranske crkve (S. Pietro martire, S. Clara, S. Stefano, S. Cipriano), a kao naknada za obavljanje službe Božje tamošnjem se svećenstvu ostavlja uobičajen novčani iznos.¹⁸ Održavanje misa nije nužan uvjet oporučnih zavještanja te se – bez posebnih obveza crkvenih ustanova prema oporučitelju – legatima Hrvata iz Mletaka i s Murana obdaruje niz crkava, samostana i bratovština na otoku. Pretežito je riječ o novčanim prilogama upućenim za gradnju (*pro fabrica*), popravak ili preuređenje crkvenih objekata, za izradbu oltarnih ukrasa i predmeta umjetničkoga obrta (kaleži, križevi, crkveno posuđe i ruha i dr.) neophodnih za svakodnevno vjersko bogoslužje.¹⁹ Kada je riječ o obdarivanju muranskih bratovština, izrijekom se u nekoliko legata navode bratimske udruge S. Stefano, S. Donato, S. Bernardo, S. Maria, S. Michaelae, S. Giovanni Battista battutorum (flagelanti), S. Pietro martire te udruženje muranskih staklarskih djelatnika (*Scuola dei vetrari*). Bratovštine u sastavu kojih se tijekom protekloga života nalazio oporučitelj obdaruju se manjim novčanim sredstvima, katkada uz naglašenu obvezu bratimima da nazoče posljednjem ispraćaju pokojnika.²⁰ Hrvati katkada obdaruju i vjerske ustanove i pojedince u Mlecima ili na susjednom otočju. Tako, primjerice, Ivan Allegro određuje za svoje posljednje počivalište groblje crkve S. Agnesa u mletačkome predjelu Dorsoduro, u kojem Ivan boravi privremeno u trenutku pisanja oporuke. Posljednjem ispraćaju nazočit će svećenici i klerici iz iste crkve te im oporučitelj kao naknadu za služenje misa daruje deset dukata. Oporučno određuje držanje misa u mletačkim dominikanskim crkvama Ss. Giovanni e Paulo i S. Domenico u predjelu Castello te im ukupno ostavlja četiri dukata.²¹

Dio legata upućivao se i konkretnim duhovnim osobama, obnašateljima pojedinih zvanja u crkvama, samostanima i hospitalima na Muranu. Župnici, kapelani, sakristani i predstojnici (predstojnice) u samostanima i crkvama S. Clara, S. Stefano, S. Pietro martire i S. Donato spominju se u nizu primjera kao svjedoci prilikom sastavljanja oporuka, a rjeđe – ukoliko oporučitelj nema bližih članova obitelji i prijatelje – kao izvršitelji njegove po-

¹⁸ Thadea uxor Thome Dragano de Muriano: Item voio quod per reverendos fratres predictae ecclesie S. Petri de Muriano celebrant misse Beate Vergine Marie et S. Gregorii pro anima mea quibus pro ipsos missas dimitto ducatos 5 (ASV, NT, b. 1184, br. 473, 1517); Maria uxor Bartolomei: ... messe 50 pro anima mea, 25 a S. Stephani et 25 in monasterio S. Cipriani de Murano (NT, b. 918, br. 6, 1315).

¹⁹ Elisabeta relicta Nicolò d'Antivari: Lasso al monasterio di S. Chiara di Muran ducati 100 (ASV, NT, b. 387, br. 401, 1575); Iohannes Sclavo condam Georgii Allegro: Item a tutte le giesie de Muran ducati 2 per cadauna (NT, b. 1255, br. 100, 1411); Polesina de Curzola: Voglio che sia tolto mia vera d'oro, un rubinetto ligado in oro, una vera turchescha ligada in oro et sia fatto uno calese con sua patena de ducati 20 per meneghe de S. Iacopo de Muran. Lasso chiesa S. Iacopo de Muran una investitura de rasso zalo per far un paramento integro zioe pianeda (NT, b. 127, br. 738, 1518); Georgus quondam Petri dictus Ballarinus vitriarius: Item volo quod ducati quinquaginta dentur fabricae capelle magne ecclesie S. Stephani de Muriano pro anima mea. Item fabricae S. Martini de Muriano ducatos quinque (NT, b. 1191, br. 277, 1506).

²⁰ Bartolomeus Allegro dictus Sclavo: Item dimitto scole battutorum dictos Iohannes Baptista de qua ego sum ducatos 20 auri (ASV, NT, b. 467, 11'-12', 1411); Iohannes Sclavo condam Georgii Allegro: Item lasso alla scuola de S. Zuane Battista de Muran a chadaun fradello che sia alla mia sepoltura solida 10 per uno e sia dado al guardian et so compagni ducati 5 alli più poveri fratelli. Item alla scuola del'arte de vetrari per comprar candelle quando se va sepelir con la scuola ducati 2. Item alla scuola S. Stefano ducati 2. Item alla scuola de S. Donato seu Bernardo ducato uno per scuola (NT, b. 1255, br. 100, 1411); Gasparina de Cataro: Lasso ducati 2 alla scuola della Madonna de S. Maria Muranese (NT, b. 43, br. 156, 1541).

²¹ ASV, NT, b. 1255, br. 100, 1411.

sljednje volje. Potom se nekim svećenicima ostavlja kao naknada za vršenje službe Božje manja novčana svota ili predmet iz pokretne imovine. Naposljetku, među obdarenim duhovnim osobama na Muranu spominje se i nekoliko Hrvata – svećenika ili redovnica u tamošnjim crkvama i samostanima.²²

Prvi spomen staklara hrvatskoga podrijetla na Muranu potječe iz 80-ih godina 13. stoljeća. U vrelima najčešće nije navedeno poblize mjesto njihovoga podrijetla, kao ni obiteljsko prezime, već uobičajena onodobna oznaka *Schiavo*, *Sclavo* ili *Schiavone*. U muranskim spisima u razdoblju od 1286. do 1323. godine spominju se *Drobizzo Schiavo (fiolario)* i *Alegrus Sclavus*, koji se kao samostalni majstor i vlasnik radionice navodi i 40-ih godina 14. stoljeća (1346-1348). Sredinom i u drugoj polovici 14. stoljeća djeluju braća *Zuane e Bortolomeo Schiavo*, koji zajednički upravljaju jednom staklarskom radionicom.²³ Najveći broj hrvatskih majstora zabilježen je u prvoj polovici 15. stoljeća. Izrijeком se spominju *Martinus de Sagabria, vitrarius*, pomoćnik u radionici muranskog majstora Donata de Massaria (oko 1405); *Petrus de Sclavonia*, staklar u radionici majstora Stefana Cappa (1423); *Urbanus de Isagabria, vitrearius*, zaposlen u radionici Jakova Baroviera (1443-1444); *Sbardelatus Sclavonus, magister vitreorum*, optužen 1444. godine za odlazak na rad izvan mletačkoga područja te *Gallus de Ysagabria, vitrearius* (1449). Od 50-ih do 80-ih godina 15. stoljeća na Muranu je u različitim poslovima u radionicama tamošnjih priznatih staklarskih majstora zabilježeno još nekoliko staklara sa hrvatskih prostora: godine 1456. spominje se *Georgius Sclavonus*, pomoćnik u radionici Domenika Canèra; *Tomaxo de Sagabria, lavorador de veri*, spominje se od 1462. do 1490. godine; *Nicolaus de Iadra, vitrearius* (1470); *Rado Schiavon stizador* (ložač) u radionici Giovannia Baroviera (1471) te *Matio Schiavon*, optužen 1479. za odlazak na rad u Padovu.²⁴ Osim navedenih majstora, muranskom su staklarstvu pridonosili i umjetnici koji su ukrašavali odnosno oslikavali već gotove staklene proizvode. U izvorima se bilježe oznakom *pictor* i najčešće djeluju tako da – prema potrebi i potražnji – sklapaju ugovore sa vlasnicima staklarskih radionica. Sa hrvatskih prostora slikari u Muranu djeluju od kraja 13. stoljeća, kada se kao stanovnik župe S. Stefano spominje Zadrani Bartolomej (*Bartolomeus pictor de Iadra*) i 1290. godine sklapa ugovor o radu sa staklarom Jakovom Longovardo. Njegova su braća Pavao i *Doninus pictor*, koji se u Muranu spominju u prvoj polovici 14. stoljeća.²⁵ U drugoj polovici 15. stoljeća u radionici slikara Valentina Ungara (koji je možda podrijetlom iz Slavonije) spominju se učenici Ivan iz Nina (*Iohannes de Nona quondam Andrae*, 1480) i Nikola iz Senja (*Nicholaus de Signa quondam Laurentii*, 1482), te 1482. godine splitski oslikavač Nikola.²⁶

²² Korčulanka Agnesina Polonić je redovnica samostana S. Chiara (ASV, NT, b. 72, br. 205, 1622). Pripadnice istoga samostana su Angelica iz Risna (NT, b. 360, br. 58, 1496) i Julija iz Herceg-Novog (NT, b. 392, br. 25, 1560). Paula, kći staklara Tome Dragana, je trećoretkinja dominikanskoga samostana S. Pietro martire (NT, b. 1184, br. 473, 1517), a laičkome redu istoga samostana pripada i Lucija – majka Splićanina Jurja Ballarina (NT, b. 1191, br. 277, 1506). Juraj iz Bara je svećenik crkve S. Stefano (NT, b. 190, br. 318, 1538), a kao obnašatelj crkvenih dužnosti na Muranu spominje se i Luca Sclavo (NT, b. 467, bez br., 1425).

²³ Zecchin I, 38-40; Zecchin III, 192.

²⁴ Zecchin III, 201-203.

²⁵ Han 1982-1983, 343-346. Oporuka oslikavača stakla Bartolomeja: ASV, NT, b. 918, br. 70, 1325; oporuka njegove supruge Marije: NT, b. 918, br. 6, 1315.

²⁶ R. Barovier-Mentasti, nav. dj., 57; Han 1982-1983, 348-349.

Dalmatinska obitelj Dragan na Muranu spominje se od sredine 15. stoljeća. Riječ je o Jurju pok. Dragana *de Slavonia*, koji je 1446. godine zabilježen kao pomoćnik u radionici muranskoga drvodjelca Vida. Krajem 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća na Muranu djeluju bratići Marko pok. Dragana i Tomaso pok. Pavla, o čijem je djelovanju sačuvano nešto više arhivskih podataka. Tomaso se spominje 1494. godine kao vlasnik jedne staklarske peći; 1511. sklapa ugovor s Marietom, udovom pok. Jakova Dalla Pigna i njezinim sinom Nikolom te od njih iznajmljuje kuću s radionicom, staklarskom peći, dvorištem i vrtom u župi S. Stefano. Stekavši priličan imetak, Tomaso Dragan iskazuje se i kao darovatelj tamošnjih crkava. Godine 1508. naručuje kod glasovitog mletačkog slikara Vettorea Carpaccia oltarnu palu s prikazom Sv. Tome Akvinskog za dominikansku crkvu S. Pietro martire (danas u Staatsgalerie u Stuttgartu).²⁷ Tomaso je u braku sa Tadeom imao troje djece: kćer Paolu te sinove Alvisea i Bernardina. Podaci o njima sačuvani su u oporukama suprurnika Tadee (1517) i Tomasa (1522) Dragan.²⁸ Obojica sinova nastojala su krenuti očevim stopama te su, nastavljajući djelovanje pod znakom obitelji Dragan (*al Drago*), otvarali samostalne staklarske pogone. Već 1501. godine Alvise se spominje kao vlasnik peći i radionice u župi S. Chiara, a nekoliko godina poslije kupuje proizvodne pogone u blizini radionice albanske obitelji Dalla Pigna. O opsegu Alviseove djelatnosti, ali i o ugledu koji je nesumljivo uživao među tamošnjim umjetnicima i majstorima, svjedoči činjenica da je bio oženjen Ambrozijanom, kćerkom glasovitog muranskog staklara Zuanna Baroviera. Iz oporuke Ambrozijane Dragan (1525) saznaje se da je njezin suprug imao nezakonitoga sina Ricia, koji je, budući da supruzi nisu imali djece, jedini Alviseov nasljednik, ali izvori ne govore ništa o njegovoj aktivnosti.²⁹ Drugi Tomasov sin, Bernardin, navodi se kao vlasnik radionice 1509. godine. Bernardinova proizvodnja bila je znatno skromnija od Alviseove, a rana smrt u nekoj karnevalskoj tuči 1519. godine prekinula je njegove pokušaje da postane značajniji proizvođač i trgovac muranskim staklom. Godine 1523. umire Tomaso, a 1535. Marko Dragan. Nakon Tomasove smrti staklarski posao obitelji vodio je njegov sin Alvise. Njegovom smrću 1555. godine obitelj ostaje bez zakonitih muških potomaka te se gasi djelovanje ove ugledne staklarske obitelji. Pojedini članovi obitelji Dragan prisutni su u Mlecima tijekom druge polovice 16. stoljeća, ali je riječ o odvjetcima koji se nisu bavili staklarskom proizvodnjom.³⁰

Splićanin Juraj – osnivač ugledne dalmatinske obitelji staklarskih majstora na Muranu – spominje se prvi put u arhivskim vrelima 1456. godine pod imenom *Georgius Sclavonus*, kada djeluje kao pomoćnik u radionici majstora splitskoga podrijetla Menegina Canèra.³¹ Prvi pouzdaniji podaci o splitskom iseljeniku Jurju bilježe se ponovo tek 1479. i 1480. godine, kada se navodi i njegov pridjevnik Ballarin (*Georgius Sclavonus dictus Ballarin*).³²

²⁷ G. Ludwig – P. Molmenti, *Vittore Carpaccio. La vita e le opere*, Milano 1906, 276; Zecchin III, 58, 61; Čoralić 1992, 42.

²⁸ ASV, NT, b. 1184, br. 473, 1517; NT, b. 202, br. 382, 1522.

²⁹ ASV, NT, b. 929, br. 6, 1525.

³⁰ Marko Dragan spominje se kao kanonik katedrale S. Pietro di Castello (ASV, NT, b. 878, br. 168, 1501); Jakov Dragan je gastald hospitala crkve S. Antonio u Castellu (NT, b. 1183, br. 258, 1526). Članovi obitelji Dragan najčešće se u izvorima spominju kao žitelji predjela Castello i Cannaregio. U potonjem se u župi Ss. Apostoli bilježi ulica *Calle Dragan* (NT, b. 100, br. 148, 1565).

³¹ C. A. Levi, nav. dj., 23; Zecchin III, 85, 202203.

³² C. A. Levi, nav. dj., 23; Zecchin III, 81, 203; L. Zecchin, *Giorgio Ballarin all'insegna del San Marco*, 27.

Godine 1480. pomoćnik je u radionici vodećeg onodobnog staklara Marina Baroviera. Već iduće godine optužen je za nezakonito otvaranje vlastite staklarske radionice u Mlecima. Kao suoptuženi u ovom sporu navedeni su Ballarinov sunarodnjak Petar iz Splita i Ivan Tamburlin zvan Salamon. Sva trojica su optuženi za nezakonito iznošenje sirovina za izradbu stakla sa Murana u Mletke te – suprotno odredbama mletačkih vlasti o zabrani djelovanja samostalnih radionica u vlasništvu stranaca – pokušaj otvaranja vlastitog proizvodnog pogona. Stoga im je mletačka magistratura *Capi del Consiglio dei Dieci* 1. srpnja 1482. godine odredila zabranu daljnjeg samostalnog djelovanja i naredila rušenje postojećih pogona. Ballarin nije odustajao te je tijekom idućih godina pokušao ishoditi dozvolu za podizanje radionice na Muranu. Upravo iz toga vremena, a u svezi s brojnim Ballarinovim žalbama mletačkim magistraturama, potječe pomalo legendarna priča o otkriću Barovierovih staklarskih formula i recepata. Predaja – kasnije protkana brojnim književno-romantičarskim pojedinostima – kazuje kako je Juraj u vrijeme obnašanja pomoćnih poslova u radionici Marina i Giovannia Baroviera, uspio uz pomoć njihove sestre Mariette prepisati brižljivo čuvane formule za proizvodnju posebno kvalitetnog stakla.³³ Urođena vještina, stečeno znanje i iskustvo omogućili su splitskome staklaru novčanu potporu i podršku ostalih, Barovierima nesklonih muranskih majstora, čime je ubrzano odobrenje Ballarinovog samostalnog rada. Stoga već tijekom 80-ih godina Ballarinova radionica u Muranu, smještena u župi S. Stefano, djeluje samostalno i bez ometanja gradskih vlasti. Početkom 90-ih godina 15. stoljeća Jurjeva poslovna aktivnost u velikoj se mjeri intenzivira. Godine 1491-1493 ubilježeni su u spisima gradske uprave dovozi drva koje su muranski staklari nabavljali za svoje peći. Prednjači Juraj Ballarin, koji od listopada 1491. do veljače 1493. godine preuzima čak 2.330 istovara (*carrt*) drvene građe. Godine 1491. Ballarin je prvi put zabilježen i kao nositelj jedne od dužnosti u udruženju muranskih staklara. Zajedno s još trojicom staklara izabran je za pomoćnika (*compagno*) Francescu d'Angelo, tadašnjem gastaldu udruge. Napredovanje u hijerarhiji nastavilo se i idućoj godini te je 9. prosinca 1492. godine izabran za gastalda udruge muranskih staklara. Godine 1497. spominje se kao jedan od gradskih nadziratelja prilikom dogradnje muranske crkve S. Stefano. Krajem 1496. i 1503. ponovo je biran za gastalda, a njegova radionica slovi za jednu od najproduktivnijih na Muranu. Stekavši znatan kapital (smatra se da je u toku jedne godine zarađivao i do 20.000 dukata), Juraj je potkraj života učestalo ulagao dobit u nekretnine i trgovačko-kreditne poslove. Godine 1498. kupuje od Bernardina da Rive veliku kuću za znatnih 500 dukata. Iste godine posuđuje 300 dukata stakloru Jakovu *Dalla Pigna* te u zalag prima kuću sa dućanom i radionicom. Ballarinova sredstva posuđuje i Anglelletto, odvjetak obitelji Barovier, koji mu u zalag doznačuje sirovine za staklarsku proizvodnju. Prema jednom spisu iz 1491. godine, Ballarin je posjedovao i zemljišna imanja na mletačkom kopnu (kraj Trevisa).³⁴ Zahvaljujući stečenom ugledu i kapitalu koji ga je svrstavao u vodeće muranske poduzetnike, Juraj je potkraj života dobio pravo upisa u »Zlatnu knjigu« (*Libro d'oro*) muranskih građana s pravom prenošenja istih povlastica na potomstvo. Juraj Ballarin je umro potkraj listopada 1506. godine. Sahranjen je u grobnicu koju je oporučno dao sagraditi u kapeli dominikanske crkve S. Pietro martire. Rečena kapela, posvećena Blaženoj Djevici Mariji i Sv. Josipu, kasnije se – prema njenim utemeljiteljima – običavala nazivati kapela Ballarin.³⁵

³³ A. Gasparetto, nav. dj., 80; Zecchin I, 203; Zecchin III, 378.

³⁴ Zecchin I, 206; Zecchin II, 159-163, 276; Zecchin III, 85; R. Barovier-Mentasti, nav. dj., 48.

³⁵ Zecchin, II, 276; Zecchin III, 84; V. Zanetti, *Guida di Murano*, 77. Podrobniji opis Ballarinovoga legata vidi u oporuci: ASV, NT, b. 1191, br. 277, 1506.

Izravni potomci Jurja Ballarina su njegova kćer Catarina te sinovi Giovanni, Francesco i Domenico. Svi su oni preuzeli Jurjev pridjevnik Ballarin koji se ustaljuje kao obiteljsko prezime. Najstariji i najvjerojatnije jedini zakoniti sin Giovanni naslijedio je glavninu očevih dobara (kuće, dućane, terene, radionice). Najviše zahvaljujući očevu ugledu, Giovanni je u tri navrata bio biran za gastalda muranskih staklara (1506. i 1508. odbija ponudenu dužnost; u svibnju 1512. prihvaća). Umro je samo tri mjeseca nakon prezimanja dužnosti gastalda. Staklarska djelatnost potomaka Giovannia Ballarina nije uspješno nastavljena. Njegov je zakoniti sin Zorzi umro bez potomaka već 1535. godine. Nezakoniti sin Vicenzo pokušao je nastaviti očevu proizvodnju, ali je njegova karijera prekinuta 40-ih godina 16. stoljeća, kada je optužen za nelegalan odlazak u Flandriju. Tradicija staklarske proizvodnje tada je u cijelosti pripala Jurjevu nezakonitom sinu i Giovannijevom bratu Francescu. Francesco je jedini Ballarin koji se spominje u popisu vlasnika muranskih radionica iz 1524. godine. Spominje ga i mletački kroničar Marino Sanudo u dnevničkim zabilješkama za 1525. godinu, navodeći ga kao vlasnika dućana staklenim proizvodima na Piazza San Marco. Pohvalnim riječima o Francescovom radu izrazio se učeni dominikanac, pisac povijesnih i geografskih djela Leandro Alberti (1479-1552) u knjizi *Descrizione di tutta Italia...* (Bologna 1550), u kojoj ga hvali kao vrsna majstora koji je »svojom vještinom izradbe staklenih posuda premašio sve prošle i sadašnje majstore«. ³⁶ Treći Jurjev sin Domenico zabilježen je kao staklarski majstor i poduzetnik u nekoliko dokumenata. Godine 1531. mletačka magistratura *Capi del Consiglio dei Dieci* povjerava mu dobavljanje sirovina za peći muranskih staklara, a 1532. opskrbljuje francuski dvor muranskim staklom. O Domenicovu umijeću i proizvodima njegove radionice svjedoči i prepiska mletačkoga književnika Pietra Aretina sa slikarem Giovanniem iz Udina iz 1541. godine. Domenico se u izvorima spominje i kao izravni nositelj prava na očevu radionicu *all'insegna de San Marco*. Umro je 1570. godine, a radionica je pripala njegovu sinu Pietru (rođen 1532.), koji se u izvorima spominje sve do 1590. godine. Nakon Pietrove smrti (1599.) radionicu je naslijedio njegov sin Domenico (rođen 1575), jedini Ballarin koji se spominje u tadašnjoj »Zlatnoj knjizi« muranskih građana. O njegovoj staklarskoj djelatnosti nisu sačuvani nikakvi podaci. Mnogo poznatiji su njegovi potomci – sin Giovanni Battista ³⁷ i unuk Domenico, ³⁸ koji su obnašali visoke službe u mletačkoj diplomaciji te se proslavili kao poslanici u balkanskim zemljama pod turskom vlašću. U idućim stoljećima potomci obitelji Ballarin (ogranak koji potječe od Jurjeva nezakonitog sina Francesca) imali su važnu ulogu u razvoju muranskog staklarstva, ali i u političkom životu Republike. Potomci ove obitelji održali su se u Mlecima i na Muranu do najnovijeg vremena, baveći se – kao i u prethodnim stoljećima – proizvodnjom i trgovinom stakla. Osim živućih potomaka, spomen na rodonačelnika obitelji, Spličanina Jurja Ballarina, sačuvan je u imenu muranskoga mosta (*Ponte Ballarin*) u staklarskoj četvrti *Fondamenta dei Vereri*.

³⁶ C. A. Levi, nav. dj., 29-30; Zecchin II, 166.

³⁷ Giovanni Battista (1603-1666), doktor filozofije i *Cancelliere Grande* Mletačke Republike (od 1660), službovao je u Carigradu, Kandiji i na Krfu, vodeći važne pregovore s turskim vlastima. Umro je 1666. godine, obavljajući diplomatske poslove u Makedoniji. Njegov nadgrobni spomenik s reljefima koji prikazuju zatočeništvo u Turskoj nalazi se u kapeli Ballarin u crkvi S. Pietro martire. Vidi: *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. VI, Roma 1964, 570-571. (tekst: G. F. Torcellan); L. Vianello, nav. dj., 146-151; Zecchin II, 167.

³⁸ Domenico (umro 1698), sin Giovannia Battiste, također je bio kancelar Mletačke Republike (1666). Pokopan je u spomenutoj kapeli Ballarin (L. Vianello, nav. dj., 150-151; R. Vianello, nav. dj., 72-73; V. Zanetti, nav. dj., 38-39, 77).

* * *

Problematika hrvatskih migracija, nazočnosti i djelovanja na otoku Muranu sastavni je dio proučavanja hrvatskih prekojadranskih iseljavanja. Ipak, usporedna raščlamba tijekom i učestalosti useljavanja, kao i svakodnevnih vidova života i djelovanja Hrvata nastanjenih na Muranu i onih na susjednoj mletačkoj kopненоj i otočnoj okolici pokazuje višestruke različitosti. Hrvati učestalo naseljavaju Murano već u 14. stoljeću, mnogo prije početka intenziviranja prekojadranskih seoba. Razlozi njihovih migracija nisu vojnopolitičke (turski prodori i osvajanja hrvatskih prostora), već poglavito gospodarske naravi. Pritom je odlučnu ulogu u njihovom odabiru Murana za stalno mjesto pribivanja imala tamošnja visokorazvijena staklarska proizvodnja, mogućnost stjecanja građanstva i uključivanja u sve vidove društvenoga života na otoku. Murano naseljavaju Hrvati iz raznih krajeva: albanskih gradova Kotor, Budve i Bara, vodećih dalmatinskih središta (Zadar, Split) i otoka (Rab, Korčula), ali i – u prilično velikome broju – iz središta Hrvatskoga Kraljevstva (Zagreb, Senj). Hrvatski naseljenici na Muranu nisu se bavili isključivo staklarskom djelatnošću. Neki od njih spominju se kao brodari-prijevoznici, pomoćnici u raznim drugim obrtnim djelatnostima te kao duhovne osobe i obnašatelji crkvenih službi u muranskim crkvama, samostanima i hospitalima. Ipak, jezgra hrvatske useljeničke skupine pripadala je majstorima staklarske vještine o čijem prisutstvu i djelovanju postoji prebogata arhivska građa. Pretežno se spominju kao pomoćni djelatnici i učenici (šegrti) koji nikada nisu uspjeli otvoriti samostalan proizvodni pogon i steći status priznatih majstora i uglednih građana. Nasuprot njima, izdvajaju se tijekom 15. i 16. stoljeća članovi dalmatinskih obitelji Ballarin i Dragan, čiji će odvjetci pokoljenjima sloвити za vodeće umjetnike muranskoga staklarstva. Ponajprije zahvaljujući njihovoj prisutnosti u muranskom i mletačkom umjetničkom, ali i u javnom životu Republike, hrvatsko-mletačke povijesne veze dobivaju još jednu, posebno dragocjenu sastavnicu u sklopu istraživanja povijesno-kulturnih prožimanja dviju jadranskih obala.

Riassunto

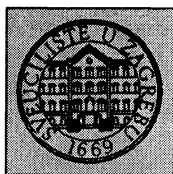
I Croati sull'isola di Murano
(XIV-XVII secolo)

Nell'introduzione vengono brevemente riportati lo sviluppo storico di Murano, la struttura e l'organizzazione della produzione vetraria e la sua importanza per la prosperità economica dell'isola e dei suoi abitanti. In base a fonti autentiche dall'Archivio di Stato di Venezia (testamenti notarili) viene descritto il periodo di tempo (XIV-XVII secolo) delle immigrazioni croate sull'isola di Murano, indicata più dettagliatamente l'origine anagrafica degli immigrati, il modo della loro registrazione nelle fonti, i luoghi di dimora e la loro presenza nei singoli mestieri (produzione vetraria, navigazione, uffici ecclesiastici). In base a un'analisi dei testamenti viene esaminata la partecipazione dei Croati nelle varie forme della vita quotidiana sull'isola di Murano, i vincoli familiari e d'amicizia come anche le conoscenze, le forme d'attività d'affari ed i rapporti con le istituzioni religiose e gli ecclesiastici del luogo. Particolare attenzione viene prestata all'attività dei Croati inseriti nella produzione vetraria, innanzitutto ai discendenti delle famiglie dalmate dei Ballarin e Dragan, le quali nel corso del XV e XVI secolo figuravano tra le preminenti famiglie muranesi. Infine viene tratta la conclusione che il gruppo di immigrati croati sull'isola di Murano comprende certe particolarità in rispetto ai Croati domiciliati nei luoghi adiacenti veneziani di terraferma e insulari (inizio anteriore della immigrazione frequente, maggiore agiatezza, posizione sociale più alta), il che viene spiegato con le agevolazioni che quest'isola – quale regione amministrativa autonoma ed economicamente altamente sviluppata – offriva agli immigrati provenienti da tutte le parti d'Europa.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

30

ZAGREB 1997.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 166, fax. 385 1/ 6156 879
Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Tehnički urednik
Krešo Turčinović

Naslovna stranica
Iva Makvić

Lektura i korektura
Ljiljana Cikota

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marina Denona-Krsnik

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949. 75

RADOVI 30

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. – Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
– 372 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X

Kompjutorski slog i prijelom
Krešo Turčinović

Tisak
KRATIS – Zagreb

Tiskanje završeno u ožujku 1998. godine

Naklada
500 primjeraka